

De commissie-Engbersen en de noodzaak om 'de sociologische boel bij elkaar te houden' Een Amsterdams perspectief?

Jan Willem Duyvendak¹

De commissie-Engbersen mag worden gefeliciteerd met het verschijnen van haar eindrapport *Samenleven en samenwerken*, waarbij de felicitatie zowel de inhoud als het proces betreft. Zoals ook de president van de KNAW, Frits van Oostrom, schreef: 'Alleen al het proces dat tot dit rapport en de achtergrondstudies heeft geleid, heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de onderlinge samenwerking binnen het vakgebied van de sociologie.'

In zijn voorwoord bij het rapport was hij nog iets voorzichtiger, zo niet strenger: 'Een vakgebied dat zozeer gericht is op cohesie en solidariteit, mag alleszins divers zijn, maar niet verdeeld op het contraproductieve af. Voor een nieuwe generatie sociologen liggen hier kansen en verantwoordelijkheden.' Ook dat vind ik ware woorden, die ik me als vertegenwoordiger van een nieuwe generatie hoogleraren aantrek. Ik zou beide elementen uit deze laatste zin van Van Oostrom willen onderstrepen. Diversiteit is geen probleem, sterker nog, de kracht van een wetenschap zal vaak mede in haar pluriformiteit schuilen, op voorwaarde dat die pluriformiteit productief wordt gemaakt, dat er niet langs elkaar heen wordt geleefd, dat er geen sprake is van onverschilligheid, maar van nieuwsgierigheid. In die zin is het 'bij elkaar houden van de sociologische boel' meer dan het behoud van de wetenschappelijke vrede. Het gaat de komende jaren om het opzetten en uitvoeren van een onderzoeksprogramma gedragen door alle stromingen en benaderingen van de Nederlandse sociologie.

Het motto van deze bijdrage mag dan ontleend zijn aan burgemeester Cohen en dus staan voor de Amsterdamse benadering van diversiteit, de productieve omgang met verschillen die uit het rapport van de commissie-Engbersen spreekt, kan alleen maar worden waargemaakt als we ons uit *alle* windstreken aan deze opdracht committeren.

Nadenkend over deze benaderingen van diversiteit, viel het me op dat de debatten over de sociologie en die over integratie opmerkelijk veel gemeen hebben. Niet alleen de antwoorden op de vraag hoe er met diversiteit moet worden omgegaan lijken verrassend veel op elkaar, ook de aanleiding en de resultaten van de commissie-Engbersen lijken op die van de commissie-Blok. Beide werden immers op pad gestuurd vanuit een negatieve verwachting: de commissie-Blok mocht onderzoeken waarom de integratie mislukt was, de commissie-Engbersen of er nog wel een toekomst voor de sociologie was in geïndividualiseerde tijden. In een notitie van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de KNAW werd aan deze toekomst getwijfeld juist omdat de sociologie 'aan betekenis heeft verloren ingeboet in moderne, sterk geïndividualiseerde samenlevingen'.

Beide commissies trokken onverwachte conclusies, die alleen daardoor al onherroepelijk hier en daar enige scepsis opriepen en oproepen. De commissie-Blok, u zult het zich herinneren, constateerde dat het veel migranten redelijk tot goed ging. De commissie-Engbersen is al even verrassend in haar conclusie dat het niet alleen goed gaat met de Nederlandse sociologie, maar ook dat individualisering hierbij geen hinderpaal is maar integendeel, juist een interessant object van sociologisch onderzoek. De individualisering bedreigt de sociologie niet, maar verbreedt haar terrein van onderzoek.

Dat brengt me bij de vraag wat te denken van de omschrijving van sociologie, zoals deze in het rapport wordt gehanteerd en van het daarin ontvouwde onderzoekspanorama. Ik begin met de omschrijving. In het rapport kunnen we lezen: 'De sociologie richt zich op de bestudering van contemporaine sociale problemen (bijvoorbeeld armoede, geweld, immigratie, moraal en zingeving) en op de manieren waarop in beleid en bestuur geprobeerd wordt daar iets aan te doen.' Drie opmerkingen hierbij.

1. *Waar* deze contemporaine problemen zich voordoen, wordt, gelukkig, niet nader gespecificeerd. Mede in het licht van de globalisering lijkt het onderzoeksgebied van de sociologie zich ook in letterlijke, materiële en geografische zin te verruimen, zodat het specialisme van de niet-westerse sociologie een nog vanzelfsprekender onderdeel wordt van de moederdiscipline.
2. Het accent wordt gelegd op contemporaine vraagstukken. Ik lees dit niet als een diskwalificatie van de historische sociologie, aangezien elders in het rapport een historische benadering van actuele vraagstukken wordt toegejuicht. Wel wordt hiermee gemarkeerd dat sociologen de geschiedenis niet bestuderen om de geschiedenis zelve, maar om het heden beter te begrijpen. Als ik het zo mag interpreteren, dan zou er bijvoorbeeld ook ruimte worden gecreëerd voor het pleidooi van collega Koopmans in zijn recente oratie voor een evolutionaire sociologie.
3. Uit de geciteerde omschrijving zou kunnen worden opgemaakt dat vooral beleid en bestuur kunnen bijdragen aan de oplossing van sociale problemen; betrokken burgers die hun verantwoordelijkheid nemen, het maatschappelijk middenveld en sociale bewegingen lijken hiermee ten onrechte uit beeld te verdwijnen. Een zekere versterking van het actor-perspectief in de genoemde omschrijving van de sociologie zou dan ook geen kwaad kunnen. Niet alleen omdat in de Amerikaanse sociologie op de terreinen van collectieve-actie- en sociaal-kapitaalonderzoek de laatste jaren grote vooruitgang wordt geboekt, maar ook omdat in de Nederlandse sociale wetenschappen de bestudering van onder andere grootschalige vormen van collectieve actie juist een onderontwikkeld gebied vormt. Accentuering van een actor-(burger)-perspectief, waarin de oplossing van sociale problemen niet direct of uitsluitend bij beleid en bestuur wordt gezocht, biedt ook de ruimte om morele vragen naar de verantwoordelijkheid van burgers op sociologische wijze te bestuderen. Ik bedoel maar, we kennen allemaal onze Dalrymple, en daarom is het goed om aan te geven dat in zo'n sociologische benadering een helder onderscheid wordt gemaakt tussen het (willen) *begrijpen* van individueel handelen in het licht van maatschappelijke ontwikkelingen, en het tonen van *begrip* voor dat handelen. Dit is en mag nooit hetzelfde zijn.

In het rapport ligt een zwaar accent op een ‘onderzoeksprogramma’ dat de commissie presenteert. Maar is hier wel sprake van een werkelijk onderzoeksprogramma? Zelfs de term onderzoeksagenda is naar mijn idee nog te royaal. Het gaat in hoofdstuk 5 van het rapport *De toekomst van het sociologisch onderzoek in Nederland* en in de bijlagen veeleer om een, overigens adequate, *terreinbeschrijving* (en afbakening) van wat we tot object van sociologisch onderzoek zouden kunnen rekenen. Het is een welhaast limitatieve opsomming daarvan – wat natuurlijk al snel de reactie oproept of er geen zaken vergeten zijn. Die verleiding zal ik hier en nu weerstaan. Rest de vaststelling dat – en ik hoop dat ik hier voor de zo diverse sociologische gemeenschap spreek – het programma *Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering* ruimte biedt aan ongeveer alle onderzoeksvragen die wij zouden willen beantwoorden. Dat is een prestatie van de commissie, die in dit programma de balans weet te bewaren tussen vernieuwing van sociologische onderzoeksvragen enerzijds en een viertal klassieke sociologische thema’s, te weten ongelijkheid, solidariteit, identiteit en rationaliteit anderzijds. De empirische gemotiveerde noodzaak van vernieuwing blijkt de klassieke hoofdvragen van de sociologie opnieuw uiterst actueel te maken.

Het is dus een adequate gebiedsomschrijving, niet een onderzoeksprogramma. En dus rijst de vraag of de relevante gremia hiermee kunnen worden overtuigd van de noodzaak dat extra investeringen in sociologisch onderzoek noodzakelijk zijn. Dat geloof ik niet. De commissie zelf komt daar ook niet helemaal uit, want naast het brede programma (dat ze abusievelijk specifiek) noemt, staat nog een tweede lijn met een viertal onderzoeksvelden die de kern zouden vormen van de sociologieagenda: schaalvergroting, cohesie en anomie, oude en nieuwe ongelijkheden, en cultuur en identiteit. Maar hoe verhouden deze vier velden zich nu tot de vier thema’s die onderzocht zouden moeten worden in tijden van individualisering en globalisering? Heel goed, lijkt me, opvallend goed, te goed eigenlijk, want ze zijn grotendeels overlappend, en dan rijst dus de vraag waarom deze als tweede lijn naast het brede onderzoeksprogramma worden gezet. En voorzover ze wel verschillen, is dit weinig gemotiveerd. Zouden deze vier velden geen contextualisering behoeven, geen relatie hebben met individualisering en globalisering? Natuurlijk wel. Dit is dus niet het helderste gedeelte van het rapport, al denk ik te begrijpen wat de commissie hier beoogt. Juist omdat het voorgestelde onderzoeksprogramma eigenlijk nog geen programma is, probeert de commissie hier tot een nadere toespitsing te komen. Dat lijkt me inderdaad heel verstandig en hoognodig, maar dan niet als een tweede lijn naast het brede onderzoeksprogramma, maar als een nadere uitwerking daarvan.

Bij deze nadere uitwerking moeten de twee grote sociale ontwikkelingen die de commissie centraal stelt, individualisering en globalisering, naar mijn idee overigens niet als a priori’s worden gepostuleerd, maar nadrukkelijk object vormen van nadere studie. Weliswaar denkt de buitenwereld te weten wat beide behelzen en worden beide ontwikkelingen als een soort natuurgegeven in allerlei beleidsnota’s gepresenteerd, maar in de sociologie zijn zowel globalisering als individualisering *highly contested concepts*. Daarom mogen ze nooit de nieuwe stoplappen worden van de sociologie.

Zo hebben juist Nederlandse sociologen de afgelopen jaren veel kennis voortgebracht over het ambivalente karakter van *individualisering*. Nijmeegse sociologen laten overtuigend zien dat

individualisering en pluriformiteit weinig met elkaar te maken hebben; Rotterdamse sociologen schreven uitstekende artikelen en boeken over de vraag waarom we denken dat we geïndividualiseerd zijn: wat zijn de dwingende individualiseringsregimes die maken dat zovelen op zoek zijn naar hun authentieke ik? In Amsterdam onderzoeken we in hoeverre individualisering werkelijk decollectivisering impliceert: zien we niet ook nieuwe verbanden ontstaan, zoals lichte gemeenschappen? En eigenlijk hoef ik het werk van Utrechtse, Tilburgse en Groningse sociologen in dit verband nauwelijks te introduceren, al was het maar omdat u juist daarover onder andere ook in *Balans en toekomst van de sociologie* heeft kunnen lezen: hun studies naar waardeveranderingen, sociaal kapitaal, geweld enzovoort werpen al evenzeer nieuw licht op individualisering.

Net zoals het proces van individualisering gesociologiseerd moet worden, zo geldt dat ook voor *globalisering*. En zeker in dit verband betekent sociologisering ook historisering. Zo valt bij veel populaire interpretaties van globalisering de suggestie op als zou globalisering iets nieuws zijn. Vaak is de geschiedenis van globalisering weinig gekend en daardoor wordt de continuïteit en discontinuïteit in globaliseringsprocessen weinig onderkend. Zoals ook blijkt uit het rapport en uit het boek *Balans en toekomst van de sociologie* (met name de bijdragen van Wilterdink en Burgers), is hierbij onder andere de vraag aan de orde in welke mate en op welke manier nationale staten hierdoor zullen veranderen. Transnationale stromen, toegenomen mobiliteit in goederen, mensen en ideeën betekent niet noodzakelijkerwijs een relativering van nationale staten of nationale grenzen. Wel een intensivering van (grens)gevechten over de vraag wie of wat (waar) legaal of illegaal is.

Hoe dit ook zij, individualisering noch globalisering geeft ook maar enige aanleiding tot relativering van het belang van de sociologie. Niet alleen de Sociaal-Wetenschappelijke Raad had ongelijk met haar stellingname hieromtrent, maar ook zeer gewaardeerde collega's Van Doorn en Pels, die zich in dezelfde richting – als zou de individualisering het bestaansrecht van de sociologie ondermijnen – hebben uitgelaten, slaan de plank volledig mis.

Deze conclusie trek ik overigens niet op grond van zwaarwichtige theoretische en conceptuele debatten, maar op basis van empirisch onderzoek. Ik vind het interessant dat de commissie-Engbersen dit empirische, ambachtelijke karakter ook als een kenmerkend en waardevol element van de Nederlandse sociologie noemt – naast haar maatschappelijke oriëntatie in de zin van een 'publieke sociologie'. Deze empirische oriëntatie onderscheidt ons van krachtige stromingen in ons omringende landen waarin ofwel veel en gewichtig wordt gegoocheld met begrippen ofwel waar weinig respect voor de feiten bestaat. Het postmodernisme, in de vorm van constructivisme, mag dan door en door sociologisch zijn – door van veel zogenaamd vanzelfsprekende, hoegenaamd natuurlijke fenomenen hun sociale constructie te onthullen – de epistemologische erfenis van het postmodernisme is hoogst verontrustend: het gebrek aan respect voor (gradaties van) feitelijkheid maakt serieuze wetenschap en zelfs het maken van enige vorm van onderscheid tussen journalistiek, politiek en wetenschap onmogelijk.

Dat het postmodernisme in Nederland relatief weinig weerklank heeft gevonden – zelfs het interessantste filosofische tijdschrift (*Krisis*) noemt zich een tijdschrift voor empirische filosofie – wil niet zeggen dat onze sociologie verder vooral ook typisch Nederlands moet en kan blijven.

Integendeel, we zijn steeds meer onderdeel van de internationale sociologiebeoefening geworden en in die zin is het zoeken naar kenmerken van de Nederlandse sociologiebeoefening of een agenda voor de Nederlandse sociologie minder adequaat dan enige tijd geleden. Overigens geldt deze internationale oriëntatie niet per se voor al het onderzoek en al het werk van sociologen, vandaar ook dat ik het behartigenswaardige pleidooi van de commissie voor ruimte voor enkele Nederlandstalige sociologische bladen van harte ondersteun.

Natuurlijk rijst ten slotte de vraag of het streven om ‘de sociologische boel bij elkaar te houden’ – of beter: weer bij elkaar te brengen – wellicht wél typisch Nederlands is: is dit niet een al te pacificerende strategie? Het hangt ervan af waarmee we onszelf vergelijken. Kijkend naar de Franse sociologie met al haar ‘*chappelles*’ is ons zoeken naar gemene delers en noemers voor sociologiebeoefening zeker onderscheidend, maar naar die Franse vorm van verzuiling zullen weinigen van ons (terug)verlangen. Het parochiale perspectief dat kenmerkend is voor verzuilde sociologiebeoefening willen we voorgoed voorbij zijn. In die zin hoop ik ook dat deze bijdrage weliswaar als Nederlands, maar niet als typisch Amsterdams kan worden gelezen.

Noot

1. Jan Willem Duyvendak is hoogleraar Algemene Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam,

Oudezijds Achterburgwal 185, 1012 DK Amsterdam, Duyvendak@uva.nl, <http://www.jwduyvendak.nl>.